

Kap 40 : Eftermäle.

Oscar har ett kombinerat politiskt, litterärt & allmänskulturellt eftermäle:

* * *

A. POLITIKEN

Som regent ägnade sig Oscar huvudsakligen åt att styra de kungliga akademierna på distans, och åt försvars- & unionspolitiken. Inrikespolitiken, den del som försiggick i riksdagen, handlade Oscars tid om värnplikten, grundskatterna & frihandeln. Utrikespolitiken var en föga ärofull nedmontering av Sveriges ambitioner som regional stormakt. I nekrologerna framstår han som angelägen att tona ned dess betydelse. På slutet fläckades hans anseende av unions-sammanbrottet, som dock skyldes på norrmännen. Torgny Nevéus sammanfattning i Svenskt biografiskt lexikon (1992) är vagt nedlåtande:

"Oscar-bilden" har undergått stora förändringar. Skildringarna från kungens livstid o åren närmast efter hans bortgång var synnerligen högaktningfulla. Ett exempel är biografien Konung Oscar II (1897) av den konservative publicisten Josef Linck. Verket, som har en nästan officiös prägel, innehåller vissa värdefulla sakupplysningar men är påfrestande panegyriskt. Även S J Boëthius' historik (1925) är i huvudsak mycket uppskattande o betonar O:s vilja att medla o utjämna motsättningar, att stå "över partierna", ett synsätt som f ö kan komma till uttryck också i moderna uppslagsböcker. En något mera kritisk men idylliserande o mild bild ges i samlingsverket Från gamle kungens tid (1939). Under decennierna efter andra världskriget blev uppfattningen av O avsevärt mera nyanserad. Tidsavståndet hade vuxit o källmaterial gjorts tillgängligt. I en rad vetenskapliga monografier o uppsatser inom historia o statsvetenskap analyserades O:s verkliga agerande vid ministärkriser o i unionsfrågor. Dessutom utkom under 1960-talet O:s egna memoarer, vilka dock inte gör honom till en stor monark i eftervärldens ögon. Också andra källutgåvor från denna tid bidrar till att skapa en annan bild av O, inte minst C G Fleetwoods 1968 utgivna dagböcker. Under 1970- o 80-talen synes inte mycket ha utkommit som fördjupat synen på O, undantagandes G Michaneks undersökningar, som grundligt analyserat O:s agerande i litterära o andra kulturella sammanhang.

* * *

B. LITTERATUREN

Det finns sex referenser om Oscars litterära produktion: "Die Werke Oscars II" av Maximilian Schmitz (1890), kapitlet "Konungens skrifter" i Joseph Links biografi (1897: ss. 89-132), en tidningsrecension från 1904 av ungraren Diencs Gaghy¹, två svenska recensioner av Oscars memoarer (Nyman 1962; Elvander 1962) & långessän "Skaldernas konung" av Germund Michanek (1979).

Oscars skrifter har en komplicerad utgivningshistoria (Wieselgren 1867: ss. 35-41; Carlander 1888; Almquist 1908; Nevéus 1992). 1931 publicerades hans brevväxling med statsminister Arvid Posse (Thermaenius 1931), 1960-62 hans memoarer & utdrag ur hans brev & dagböcker (Oscar II 1960; Hadenius & Nevéus 1960), 1981 hans

¹ Diencs Gaghy. Konung Oscar som skald. Kalmar, 1904-05-07, s 2-3. [Översättning från franska.]

brevväxling med norske hovmarskalken Fritz Rustad (Greve 1981). Oscar lät kungatiden trycka upp sina samlade verk, men dessa förefaller ha varit hyllvärmare. Hans sena produktion var tal & religionsfilosofiska essäer. De senare föreligger bara i manuskript.

Oscar skrev brev, dagböcker, poesi, lyrik, tal, historievetskap, debatt, reseskildringar, memoarer & religionsfilosofi. Han påstås ha varit en smula generad över vissa sina texters dåliga kvalitet, oklart vilka han avsåg, men liksom Karls tavlor fyllde de sin funktion av statusprojekt & avkoppling. Det är svårt att dra slutsatser om texternas kvalitet. De tidiga omdömena är högaktningfullt intetsägande. De senare omdömena är raljerande snarare än analyserade. Särskilt Michanek (1979) tycks ha haft ett behov av att hoppa jämfota på Oscar.

Jag inskränker mig här till talen, memoarerna, religionsfilosofin & ”det Oscarianska tidevarvet”.

*

1. Tal

Oscars tal har dåligt rykte. Hans mångordighet döljer ofta att han inte har något vettigt att säga, alternativt gör textmängden, utvecklingarna & simlerna att läsaren tappar tråden. Många av Oscars 200 publicerade tal är faktiskt obegripliga. Dagens Nyheters nekrolog hade ett citat som påstods vara typiskt Oscar:

Tvenne makter strida om herraväldet öfver människoanden, medan han fängslas här inom den timliga stofthyddan. Den ena tjänar det evigas, det oförgängligas idé, hänvisade människoanden till dess ursprung och slutliga mål – båda i grunden ett och samma – samt söker förmå den fria viljan att förtröstansfullt följa vägen som leder dit. Den andra tjänar det i sinnesvärlden framträdande, ändliga och tillfälliga, alltså förgängliga, samt söker förmå den fria viljan att framför allt sysselsätta sig med hvad som hör sinnesvärlden till, som där förklaras bör gälla och där synes äga tillvaro. Båda råda öfver starka krafter, så inom som utom människan; båda äga rika öfvertalningsgåvor och lockelser. Hvilkendera en människa bör följa, detta kan hon förnimma genom samvetets röst, det lära henne ock världshistoriens vittnesbörd, rätt lästa och tagna i stort; det bjuder henne framför allt religionen med sitt evighetshopp, sin löften om förlösning ur tidens tvång och seger öfver förgängelsen. Människan har i sin förmåga och jordiska ställning fått ett pund att förvalta, för hvilket hon har att göra räkenskap, hvarvid skall räknas henne till ursäkt den goda afsikten att ej hafva velat vara en onyttig tjänare, om äfven kraftema ej räckt till.²

*

2. Memoarer

Oscars memoarer publicerades postumt 1960-62 i tre volymer. Dessa var ett försök att låta eftervärlden döma hans regeringstid. Tanken var fyra parallella skildringar av den svenska, norska, unionella & utländska politiken. Bara den svenska, norska & delar av den utländska blev klar. Den svenska delen innehöll två beskrivningar av turerna kring prins Oscars äktenskap med Ebba Munck & prins Carls äktenskap med prinsessan Ingeborg av Danmark,

² Link 1897: ss. 92-93; Dagens Nyheter, 1907-12-09.

men de delarna censurerades av Gustaf VI, med motiveringen att de handlade om privata familjeangelägenheter. En recension av den svenska delen:

Mot de parlamentariska tendenserna är Oscar II starkt på sin vakt, i ord ännu mera än i handling. Den utveckling i parlamentarisk riktning, som faktiskt skedde under hans regeringstid, försöker han bortförklara eller omtolka, och han framhäver desto starkare de drag, som tala i motsatt riktning. Han betraktar parlamentarismen som en skadlig osvensk företeelse, en »modern avgud», som i de europeiska kontinentalstaterna drivit sitt demoraliserande spel. Parlamentarismen strider mot hela vårt folks karaktär, summerar han på ett ställe. ... Han förskansar sig till slut bakom en sista, yttersta argumenteringslinje: har efter statsministerämbetets inrättande [1875] rådets främste man fått ökad betydelse, så beror det på tidsförhållanden och personligheter och kunde likaväl hava skett med en justitiestatsminister!

...

Den bild memoarerna ge av Oscar II själv avviker knappast på något anmärkningsvärt sätt från den förut vanliga uppfattningen om honom. Hans benägenhet för vacklan och nervöst noggranna överväganden fram och tillbaka i kritiska lägen, hans ängsliga månhet om den kungliga värdigheten, hans fåfänga och behov av smicker men också hans religiositet äro drag i hans personlighet, som sedan länge äro kända och betonade. ... Memoarerna bestyrka intrycket att Oscar II var en ytterst samvetsgrant arbetande och även detaljkunnig monark, väl insatt i de ärenden han som statsöverhuvud hade att ta befattning med.³

En artikel om Oscars skildring av regeringskrisen 1887-1888 instämmer: »Kungens inflytande på ministärbildningen är uppenbarligen överskattat. I själva verket har hans uppgift mera varit att medla och övertala sådana statsråds kandidater vilkas inträde krävts från annat håll. Oscar II har dock vetat att spela sina kort väl. I tal och skrift har han framhållit sina egna insatser och betonat den seger vilken kungamakten vann vid regeringskrisen 1887-1888. En seger lyckades han därigenom odisputabelt vinna – uppfattningen om kungen som »regeringsbildare» har blivit den vedertagna.»⁴

En recension av den norska delen drar samma slutsatser om Oscars smygparlamentariska agerande, här apropå hans agerande i veto-frågan 1874-1884: »I en 1885 skriven försvarsskrift, som återges i memoarerna, försöker Oscar II energiskt frita sig från beskyllningen att ha kapitulerat för parlamentarismen. Det är bara den norskfientliga högerpressen i Sverige som tror något sådant! På den punkten var den kunglige författaren förblindad av önsketänkande.»⁵ Korrektare är nog att han försökte hålla fasaden intakt. Inför sonen Eugen ändrade han dock 1884 sin tidigare ståndpunkt att han inte ville bli »en sådan där parlamentarisk kung som Belgiens konung», till att »det nog inte är så farligt» med parlamentarism.⁶

Den utländska delen handlar om Karls kriser, dansk-tyska & fransk-tyska kriget, behandlas inte här, men är den bäst skrivna. Vad gäller inrikes- & unionspolitiken har han inget vettigt att säga, mörkar & skyller ifrån sig.

*

³ Nyman 1962.

⁴ Hadenius 1961.

⁵ Elvander 1962.

⁶ Meister 2018: ss. 134.

3. Religionsfilosofi

Oscar var frimurare & påverkades, liksom Karl, av dess ockulta tradition – kabbalism, hermetik, nyplatonism, teosofi, zenbuddism & talmystik. Budskapet om en verklighet bortom den vardagliga stämde bra överens med hans livsfilosofi i övrigt. Det finns 78 böcker av det slaget i Oscars bibliotek, som det tycks inköpta efter hans 25-årsjubileum på tronen 1897. Det finns även 200 böcker om allmän filosofi & 238 böcker om teologi. Carlsson & Jacobsson (2000) har på basis av marginalanteckningarna sammanfattat Oscars religion som ”en antiauktoritär inställning till religionsfrågor, en tro på reinkarnation, en avsky för helvetesläran & en tro på Guds absoluta allmakt: Det var bäst att acceptera världen som den var och inte försöka förklara eller ursäktas Guds handlingar – det vore förenkränkning av den högste. Världsalltet styrs av kärlek & förnuft och man får det öde man förtjänar. Det vi tolkar som ondska är bara frånvaron av Guds kärlek. Att reflektera över sitt öde ger insikt om den högste.” Oscar läste upp manuskripten i en trängre krets, men inget har publicerats. Oscars konstintendent Böttiger (av omgivningen betraktad som Oscars ”själsdoktor”) kommenterar orsaken:

För dem, som haft den lyckan att stå kung Oscar nära, är intet mera betecknande för hufvuddraget i hans väsen, än det vackra valspråk han som människa åt sig utvalt: ö f v e r d j u p e n m o t h ö j d e n. Ty han var kanske först och främst en sökare. Det hör till hans inre tragedi, att arten af hans bildning – närmast hans brist på filosofisk skolning – utgjorde ett oöfverkomligt hinder för hans sträfvan att uppföra en logiskt säker tankebyggnad. Men måhända låg ändå häri till sist en af de, ej alltid förstådda, inre välsignelser, som från högre håll understundom komma människor till del. Ty den gamle sökaren var mystiker, och sannolikt skulle den aldrig kunnat hvila vid ett logiskt formadt resultat, för hvilken filosofiens vanliga kunskapskällor syntes otillräckliga. För den egendomliga naiva läggning, som fanns i hans väsen, tedde sig den religiöst-filosofiska aningen, om jag så får säga, som en minst lika betydande andlig faktor som ett logiskt fattadt begrepp. Med den ledstjärnan fann han många af sitt lifs ädlaste fröjder. Den, som en gång kommer att skildra honom som människa, har i detta hänseende ett rikt och rörande material i de många böcker, hvilka fyllda med anteckningar ständigt följde honom, ej minst hans gamla nötta bibel, Vishetens bok, som han så högt älskade, eller t. ex. Schures ”Les grands initiés” [om världsreligionernas hemliga budskap], som skänkte honom utsikter öfver oanade vidder. Med litteratur af denna senare art arbetade han med en skolgosses tålmodiga sträfvan, ofta famlande på grund af sin bristande logiska träning och rörande sorgen, då t. ex. hans obekantskap med den grekiska grundtexten tvang honom att sända ett mödosamt kopieradt grekiskt uttryck till någon, som ägde lyckan att behärska den klara tankens och skönhetens oförlitneliga språk.⁷

Förmodligen var Oscars alster teosofiskt nonsens, men de är inte offentliga. Att som Böttiger påstå att Oscar var oförmögen till logiska resonemang är dock att ta i. Hans debattskrifter om högsjöflottan är om inte annat både stringenta & logiskt framställda.

* * *

C. DET OSCARIANSKA TIDEVARVET

⁷ Böttiger 1918.

Oscar var redan från början impopulär och värre blev det. Det verkar ha berott på monarkins dubbla roller hans tid, som både initiativtagare till det nya Sverige & symbol för det gamla. I egenskap av politisk aktör var Oscar II illa sedd av både börsadeln, fattigadeln, äldre & yngre liberaler och socialdemokratin:

*

Börsadeln

Börsadelns motvilja förefaller ha berott på att Oscar II politiskt stödde sig på den nya bolags- & bondehögern, men har också tolkats som en kvardröjande bitterhet mot Bernadottedynastins maktövertagande. Bitterheten skall ha funnits kvar Oscar II:s liv ut och t ex kronprins Gustafs äktenskap med Victoria av Baden har framställts som ett försök till nationell försoning, eftersom hennes farmor var Gustaf IV:s dotter Sofia. 1892 var Oscars rykte utomlands sådant:

“It is a great mistake to believe that King Oscar is popular in his own country. He is hated in Norway, which aspires to become a republic, and regards the Crown as an incubus, while he is treated with downright disdain by the Swedes, especially by the nobles, who object to him both as a foreigner and a parvenu. Indeed, many of the great Swedish nobles absolutely refuse to go to Court, or in any way to pay him honor. They ignore him completely.”⁸

*

Fattigadeln

Även fattigadeln, den del som förut utgjorde basen i ämbetsmannapyramiden, gav kungahuset skulden för de sämre tiderna. Tidigare hade de åtminstone en garanterad inkomst. Nu berodde allting på dem själva. Många radikaliserades under den knappa studenttiden, men ångrade sig när de kom ut i yrkeslivet. Verner von Heidenstam brukar ofta nämnas i det sammanhanget. Det fanns sedan tidigare en debatt om att ståndscirkulationen måste ha sin gång, även om riktningen var nedåt.⁹

*

Äldre liberaler

Den äldre generationen liberalers motvilja var snarast ett förakt för svaghet. Märkesmannen var Adolf Hedin (1834-1905). 1868 publicerade denne sina riksdagstal, ”Femton brev från en demokrat”, som var ett generalangrepp på den numera per definition borgerliga ämbetsmannastaten: Denna var överdimensionerad, inkompetent & ruinerade landet. Angående monarkin ansåg han att den efter författningsreformen inte längre hade någon funktion att fylla. Den konstitutionella monarkin var bliven teater:

”Det har funnits en tid, när konungadömet, att så säga, uppbar hela samhället och dess utveckling; detta hade då sin grund så väl i styrelsesättets beskaffenhet som de stora personligheterna. Men tiderna äro nu ofantligt förändrade. Om nu medborgarna

⁸ de Fontenoy 1892: s. 436.

⁹ Rudenschöld 1845.

äro laglydige, om skatterna betalas, om allmänandan lifvas till stora ansträngningar för patriotiska ändamål, med ett ord, om samhället håller ihop och går framåt, så kan nu ingen säga, att detta i en konstitutionell monarki är att tillskrifva hvarken monarkens personlighet, som utan synnerligt märkbar olägenhet kan vara särdeles obetydlig, icke heller den monarkiska formen. Under en så förändrad monarkiens betydelse synes mig riktigast, att royautén icke söker upprätthålla yttre anspråk, som icke motsvaras af inre halt.”¹⁰

*

Yngre liberaler

Statsvetaren S J Boëthius förklarade den yngre generationen liberalers motvilja mot Oscar II med att de aldrig under honom fick det inflytande de enligt den nya författningen ansåg sig berättigade till:

Fem och trettio år varade Oskar II:s regeringstid. Med blott tre år understeg den vad som kallats det karolinska enväldstidevarvet (1680-1718) [Karl XI & Karl XII] och med blott två vad som kallats det gustavianska (från 1772 års revolution till 1809 års statsvälvning) [Gustaf III & Gustaf IV]. Redan på grund av tidslängden skulle man därför kunna tala om ett Oskar II:s tidevarv, och även från andra synpunkter kan detta vara berättigat. Icke att han utövade ett så dominerande inflytande som Karlarna och Gustav III, men han var i hög grad representativ för sin tid, d. v. s. återspeglade dess skaplynne. För den strävan till andlig och materiell utveckling, som då hos Sveriges folk starkt gjorde sig gällande, hade han varm förståelse och gav den också i ord och handling sitt stöd. Av det skildrade politiska händelseförloppet framgår, att hans andel i detta - hur än framtidens dom må värdesätta den - var av ej ringa betydelse. I själva verket utgör hans regering en författningshistorisk epok. Sedan Karl Johans regeringssystem, som gjorde ministären till nästan blott ett osjälvständigt organ för konungens personliga vilja (det s. k. allenastyrandet), ej längre kunde upprätthållas, hade det blivit nödvändigt att få en ändrad grund för regeringens myndighet, och därvid blev det tydligt, att hänsyn måste tagas till riksdagens förtroende. Vilken roll detta skulle spela, var emellertid ej klart. Två principer brottades med varandra: å ena sidan konungens grundlagsstadgade rätt att styra riket, å andra sidan riksdagens växande anspråk och inflytande. Något effektivt försök till lösning av problemet kom ej till stånd under Oskar I:s och Karl XV:s regeringar, ej ens under den sistnämnda, sedan dock 1866 års representationsreform gjort behovet av en ny ordning ännu större. Riksdagens förtroende blev ej någon väsentlig grund för ministärbildningen, men frånvaron därav gjorde ministärerna svaga till skada för regeringsmyndigheten. Oskar II:s statsmannagärning är, att han grep sig an med ett försök till problemets lösning. Det bestod däri, att konungen med bevarande av sin fria utnämningssrätt [av statsråd] skulle använda denna så, att ministären tillförsäkrades stöd inom riksdagens båda kamrar, vilket överensstämde med den grundlagfästa kammardualismen. Denna princip låg bakom de trevande ministärbildnings-försöken i början av hans regering, och under Boströms första ministär blev den så gott som fullständigt genomförd. Endast två gånger - genom Posses och Staaffs kallande till statsministerämbetet - avvek han därifrån till förmån för en ren andra-kammar-parlamentarism, men det blev misslyckade, snart uppgivna experiment, och hans regering slutade med ett kraftigt hävdande av vad som utgjort den röda tråden i hans politik, då han avslög Staaffs krav

¹⁰ Hedin 1868: s. 64.

att få genom andra-kammarupplösning omintetgöra första kammarens grundlagsenliga vetorätt och fick till stånd den Lindmanska ministären, vars representations-reform [ökat medelklassinflytande i 1:a kammaren] emellertid pekade hän mot en ny tid. Därför har Oskar II:s regering en plats i vår historia, jämförlig med de Karolinska och Gustavianska epokerna ej blott genom sin längd utan ock därutinnan, att den liksom de hade en bestämd statsrättslig karaktär: här tvåkammarparlamentarismen.”¹¹

[Boëthius är en smula kryptisk. Incidenten med Staaff är mera känd i statsvetaren Axel Brusewitz version: Måndagen den 14 maj 1906 började debatterna i riksdagen om den Staaffska regeringens rösträttsproposition. I första kammaren avslogs propositionen samma dag med överväldigande majoritet. I den andra antogs den följande dag med betydande röstövertikt. Det var vid detta tillfälle Staaff i ett anförande mot debattens slut karakteriserade stridsläget med den ryktbara antitetiskt formade frågan: ”Skall konungamakt med folkmakt eller konungamakt med herremakt råda i Sveriges rike?”¹² Genom att upplösa sin regering trodde sig Staaff kunna tvinga fram ett nyval & ännu en gång lägga fram sin proposition, denna gång möjligen med en mera positiv inställning i 1:a kammare. Han antog (eller i alla fall hoppades på) att det skulle vara omöjligt för kronprins Gustaf (som vid tillfället vikarierade för Oscar II) att bilda en alternativ regering, men där misstog han sig. Det visade sig också att motståndet i 1:a kammaren mera berodde på honom själv som person än på själva propositionen, som gick igenom under efterföljaren Arvid Lindman.]

*

Oscar II lyckades således genom 1:a kammaren (där de konservativa var i majoritet) så gott som hela sin regeringstid blockera 2:a kammaren (där liberalerna var i majoritet) och detta kunde Gustaf V fortsätta med ända fram till 1919 års riksdagsval. Därefter gjorde ändringarna i valsystemet att 1:a kammarens konservativa hamnade i minoritet. Det är dock oklart vad allt detta manipulerande syftade till. Två-kammar-parlamentarismen var som en evig jämviktsriksdag. Vissa frågor var helt omöjliga att driva.

Departementshistoriekommittén (1990) har gjort en noggrann genomgång.

¹¹ Boëthius 1925: ss. 260-261.

¹² Brusewitz 1951: s. 15.